

ІСТОРИЧНИЙ ОГЛЯД КОНСЕРВАТИЗМУ В СУЧАСНОМУ СВІТІ

Стаття присвячена деяким аспектам трактування консерватизму в сучасному світі із залученням думки провідних західних ідеологів. Автор спробував дослідити історичні корені консервативних течій, використовуючи диференційний підхід.

У підході до такого багатогранного явища, як консерватизм, переломлюється чимало методологічних проблем загальної історії, відбиваються політичні пристрасті й упередження. Досі немає досконально розробленої, достатньо широко прийнятої теорії цього явища. Звідси величезне розмаїття концепцій, постулатів, суджень; елементи наукового підходу переплітаються з публіцистичними, життєво-побутовими. Справді, важко розкрити характер взаємозв'язку між політичною, соціальною, ідеологічною, психологічною сторонами консерватизму. Кожна з них має відносну самостійність; немає жорсткого стикування між ними. Складно виявити співвідношення національно-специфічних і загальних ознак.

Консерватизм трактують як образ мислення, стиль поведінки, форму ідеології, тип політики. Якщо психологічні та ідейні витoki консерватизму беруть початок у глибині людської історії, то політичний консерватизм — явище нового часу. Англійський консервативний історик Ф. Хірншоу писав, що консерватизм у розумінні духу, який протистоїть радикалізмові, різкому оновленню — можна знайти вже у садах Едема [1]. Богослухняний Адам, продовжує Ф. Хірншоу, був першим консерватором, Єва втілювала властиву лібералізмові схильність до новацій, експерименту, спокусливим гаслам, а сатана у образі змія-спокусника є найбезпосереднішим наближенням до ідеалів К. Маркса, яке тільки було можливим до християнської ери [2]. Звичайно, цей пасаж має іронічний характер, і все ж у ньому до певної міри відбивається глибина психологічних коренів консерватизму. В якості ж явища політичного консерватизм сформувався у процесі реакції на Велику французьку революцію кінця XVIII ст.

Більшість марксистських і немарксистських авторів досить обгрунтовано вбачають у консерватизмі явище охоронне, яке гальмує соціальний прогрес, протидіє йому. Антипрогресистська сутність консерватизму проявляється в його підході як до суспільства, так і до людини. Консерватори наголошують на неминучій недосконалості суспільних відносин, нав'язуючи думку про неможливість їх суттєвої зміни на краще. Те ж саме застосоване і до людини. Певна річ, консерватори нашого часу навряд чи стануть повторювати слова Ж. де Местра про те, що людина за природою своєю зла, що на ній лежить незгладимий відбиток первородного гріха. І все ж сучасний британський консервативний ідеолог Р. Скрутон підкреслює, що консерватизм виник як відповідь на небезпечну переоцінку людських здібностей [3]. Із постулатів про недосконалість та незмінність природи людини, підкреслюючи її егоїстичні риси, агресивність і т. ін., також випливає уявлення про нереальність суспільного прогресу.

Антитеза "консерватизм — прогресизм" зберігає свою силу при інтерпретації консерватизму. Проте, у бурхливу, переломну епоху кінця XX і початку XXI століття як ніколи гостро постає питання про ціну прогресу, перш за все науково-технічного. Збереження середовища проживання, збереження самого роду людського — такі самі загальні глобальні завдання людства. Глибокі структурні зміни у всіх сферах життя, які зумовлені НТР, особливо зростаюче відчуження індивідів,— усе це сприяє розриву багатьох традиційних зв'язків, породжує могутню багатопланову тенденцію до дисконтинуїтету, реакцією на яку став потяг широких верств населення до традиціоналізму, довічним моральним і релігійним цінностям, які, як правило, уяв-

ляються втіленням континуїтету. Тепер стають очевидними ті обставини, що відносини між консерватизмом та прогресизмом мають характер свого роду антиномії в умовах нашого цілісного і, разом з тим, різноманітного світу.

Основним ареалом консерватизму до недавнього часу марксистська історіографія вважала країни Заходу, пов'язуючи це явище із закономірностями соціально-економічного і політичного життя виключно зони розвинутого капіталізму. Проте, своєрідні прояви консерватизму неважко було побачити не так давно у всіх "трьох світах" нашої планети. Так, в СРСР консервативні тенденції зміцніли в умовах застою. Сильний консервативний заряд приховують у собі релігійно-фундаменталістські течії та режими, авторитарно-військові диктатури в країнах, що розвиваються.

Подібна "глобалізація" консерватизму заострює потреби у диференційованому підході, щоб уникнути поверхових аналогій та абстрактних узагальнень. Шлях же до диференціації проходить через типологічний аналіз. Зразу ж виникає проблема сутнього критерію типології. Його, на наш погляд, слід шукати у політичній сфері. Найстійкішим елементом консервативного комплексу є його соціально-політична функція, тобто протидія прогресові. Змінюється її ідеологічне обґрунтування, змінюються історично і в залежності від суспільного середовища її соціальні носії. Реалізується ж ця функція головним чином у політичній сфері, через специфічну консервативну політику. Характерна риса консервативної політики — ставка на жорсткіші методи забезпечення соціального панування; саме це, а не збереження статус-кво. Саме протидія прогресивному розвитку може бути пов'язана з необхідністю зміни, інколи навіть крутої, існуючого становища речей. Інколи консервативні сили обмежуються роллю амортизатора прогресивного історичного розвитку, начебто регулюючи масштаб змін, інколи йдуть на злам статус-кво, який їх не влаштовує. Таким чином, різним може бути ступінь жорсткості консервативної політики, а звідси й різниці всередині консерватизму, специфіка його окремих варіантів чи типів. Але оскільки консерватизм являє собою лише частину політичного спектра, то він, природно, відчуває вплив інших, особливо сусідніх ідейно-політичних течій, їх тактично-стратегічних установок. У зв'язку з цим слід сказати проте, що нинішній політичний спектр західного суспільства, незважаючи на значну кількість робіт з власне політичної історії, вивчений досі недостатньо. Дуже довільно і недиференційовано використовується термінологія, яка характеризує той чи інший розподіл спектра (консерватизм, лібералізм, радикалізм і т. ін.).

У буржуазному суспільстві XX ст. консерватизм перебуває між лібералізмом та правим радикалізмом. На тому фланзі, який граничить з ліберальною частиною спектра, формується порівняно помірний варіант консерватизму. Його зближує з ліберальною політикою та обставина, що вони стоять на спільному ґрунті буржуазного реформізму. Тому консерватизм даного типу доцільно назвати реформістським. Консерватори-реформісти ведуть боротьбу з ліберальним та соціал-демократичним реформізмом на його полі, приймаючи його правила гри. "Золотим століттям" консерватизму цього типу стало повоєнне 30-ліття, коли в багатьох країнах Заходу склався консенсус ліберально-консервативного, чи батскеллістського зразка.

Своєрідний варіант консерватизму виникає ще на початку століття на стику консервативного та праворадикального поділів політичного спектра. Його часто називають "радикальним консерватизмом", про його представників говорять, використовуючи термін "нові праві". Точнішим все ж таки був би термін "екстремістський консерватизм". З правим радикалізмом його пов'язує екстремізм ідейних і тактичних установок, йому справді властиві деякі радикальні риси. Проте, головне в ньому — потяг до крайніх методів боротьби з політичними противниками та конкурентами у власному таборі, а не до глибоких зрушень і змін.

Спорідненість з правим радикалізмом виявляється у методах мобілізації масової бази, у прагненні до національного консенсусу на основі націоналістичної, навіть расистської пропаганди і практики таких засобів впливу на масову свідомість, як "теорія заклоту", принципу "товариш — ворог". Їх зближує комплекс, заперечливих ідей підрубкою "консервативної революції". Ця парадоксальна формула покликана злити воєдино реакційно-охоронні та радикально-руйнівні принципи.

Правда, на відміну від правих радикалів консерватори-екстремісти звичайно ближче до пануючої еліти, передусім до її консервативних фракцій, тому вони більш схильні здійснювати на неї тиск, підштовхувати її вправо, тоді як праві радикали, які звичайно перебувають на політичній периферії, розглядають себе як свого роду контреліту, чие призначення — змінити одряхлілі "верхи". Якщо спробувати окреслити політичну межу екстремістського консерватизму, то нею виявиться авторитаризм, а правих радикалів тягне за цю межу, до тоталітарних зразків фашистського типу.

В силу логіки екстремізму, вдаючись до крайніх методів, неважко зійти на праворадикальні позиції. З цього видно, що типологічні особли-

вості екстремістського консерватизму багато в чому визначаються його пограничним становищем, вибухонебезпечним змішуванням у ньому консервативних і праворадикальних компонентів, співвідношення між якими підтверджено ситуаційним коливанням.

Центральну частину консервативного спектру займає різновидність консерватизму, яка тісніше пов'язана із визначальною консервативною традицією, що зберігає своєрідність явища у найбільш "чистому", хоча зовсім не прозору вигляді. Даний тип консерватизму можна визначити як традиціоналістський. Традиціям, авторитетові, елементам "органічного" уявлення про державу і суспільство належить ключова роль в його ідеологічному самовираженні.

Традиція, за словами провідного ідеолога цього напрямку консерватизму Р. Скрутона, повинна визначати суспільне буття індивіда, саме традиція формує його уявлення про самого себе як фрагмента великого соціального організму, в той час, як організм в цілому розуміється в цій його частинці, зазначає Р. Скрутон [4]. Міцність та ефективність державної влади, за Р. Скрутоном, залежить від того, якою мірою їй вдається зв'язати своєю політикою в одне ціле авторитет і традицію, забезпечивши тим самим "прихильність" громадян. Схиляння перед авторитетом влади органічно переходить в авторитаризм. Для консерватора, підкреслює Р. Скрутон, цінність індивідуальної свободи не абсолютна, а підкорена іншій, вищій цінності — авторитетові узаконеного правління [5].

Традиціоналізм переплітається з націоналізмом. На цій основі консерватори намагаються закріпити національний консенсус, виступаючи прибічником національної величі, звертаючись до "славного минулого". Звідси ностальгічні мотиви, наприклад, "вікторіанський синдром" тетчеризму. До цього слід додати і популістський момент. Не випадково серед британських лівих дуже поширене трактування тетчеризму як "авторитарного популізму".

Для консервативних інтелектуалів традиціоналістського типу характерне позитивне ставлення до реакційної традиції, яке бере початок від де Местра і де Бональда. Причини такої симпатії розкриваються, зокрема, на сторінках правоконсервативного "Солсбері ревью", де говориться, що консерватизм Бональда — це не консерватизм прийняття та адаптації, хоча подібне відіграє свою роль у політичному житті, а консерватизм, який передбачає, що є такі часи, коли, незважаючи на невблаганний тиск історії, необхідно сказати "ні" [6].

Зрозуміло, сучасні консерватори-традиціоналісти досить реалістичні, щоб сподіватись на

повернення до минулих "славетних" часів, але вони і не схильні триматися за статус-кво, яке їх не влаштовує. В наші дні, відмічає американський правоконсервативний ідеолог Дж. Собран, консерватори опиняються у протиріччі з деякими "природними консервативними інстинктами". Причиною тому "ліберальний", чи "соціалістичний" статус-кво, прийняти який, змиритися з яким політично мислячий консерватор не має права. Тим часом, скаржитися Дж. Собран, значна частина людей, яка відчуває себе консерваторами, як правило ототожнює консерватизм виключно зі спадковістю і може чисто рефлекторно підтримувати статус-кво, при якому політично домінуючі сили руйнують передумови соціального здоров'я [7]. Тому завдання політично свідомих консерваторів полягає в тому, щоб показати "природним" консерваторам, що для збереження в кінцевому рахунку образу життя необхідна певна доза радикалізму [8].

Саме консерватизм традиціоналістського типу став головною рушійною силою надзвичайно довготривалої "консервативної хвилі", наклали глибокий відбиток на усі сторони життя Заходу, тією чи іншою мірою вплинув практично на увесь світ. Ідеологічне самовираження традиціоналістського консерватизму тісно пов'язано з політичною практикою тетчеризму та рейганізму, проте необхідно мати на увазі, що в наші часи, коли реалізація установок консерватизму нашоветується на серйозні перепони, його соціально-політична практика загалом поміркованіша за ідеологічну риторіку. Як ніколи ще зростає значущість слова для розуміння ідейно-політичних явищ.

Досі не випадково не з'являвся термін "неоконсерватизм". На нашу думку, він не має в собі змістовного методологічного навантаження, а лише фіксує новизну явищ порівняно з попереднім етапом його еволюції. Конкретно і змістовно ця новизна розкривається в сучасних модифікованих формах реформістського, традиціоналістського та екстремістського консерватизму. Поняття ж "неоконсерватизм" використовується вкрай не диференційовано, охоплюючи практично весь спектр сучасного консерватизму, від реформістських його течій майже аж до "нових правих", тобто екстремістсько-консервативних і відкрито праворадикальних угруповань. Більше того, сюди ж потрапляють і "неоліберали" — прихильники необмеженої ринкової свободи. Використання цього популярного терміну виправдано головним чином відповідно до тієї ідейної течії, якій він зобов'язаний своїм походженням (І. Кристол і К°).

Нам би не хотілося, щоб запропонована тут типологія сприймалась як навішування ярликів.

Для співвідношення тих чи інших особистостей, груп, партій з типами консерватизму необхідно конкретне дослідження. Природно, ніколи не буде і повної відповідності, оскільки одиничне (люди, партії) завжди багатше особливого (типів) і загального (консерватизму як такого).

З точки зору типологічного аналізу важливе ще одне розмежування всередині консервативного табору. Консерватизм реформістського типу в основному вписується в контекст ліберально-реформістського консенсусу. Екстремістський консерватизм явно тяжіє до консенсусу авторитарного типу. Що ж до традиціоналістського консерватизму, то його ідеології властиві авторитарні риси, однак, приходячи до влади на ґрунті парламентської демократії, він не часто замахується на її підвалини, хоча і може привнести деякі елементи авторитаризму. Разом з тим традиціоналістський консерватизм здатний відігравати суттєву роль і в авторитарних антидемократичних режимах, проте в жорстких рамках тоталітаризму, як показує історичний досвід, він втрачає усяку самостійність.

Диференційований підхід до консерватизму

набуває особливого значення у зв'язку з тим, що при плюралістській розкутості, і в нашій країні, особливо у сфері публіцистики, оголилися широкий спектр ідейних позицій, які були раніше завуальовані застійною одноманітністю. У надрах сталінщини та брежнєвщини сформувалися могутні консервативні сили, які являли досить серйозну небезпеку курсові на перебудову. Зрозуміло, тут недоречні прямі аналогії, але не можна відмахнутися від певних зіставлень. Досить згадати хоча б домінуюче до недавнього часу "органічне" уявлення про державу і суспільство, яке ставило державу над громадянським суспільством, розчиняючи в ній і окрему особу. Слід враховувати, що консенсусний у реформістсько-демократичному розумінні консерватизм зміг розвинутися повною мірою лише у групі країн з укоріненими демократичними традиціями, високим рівнем політичної культури. Тільки за таких умов помірний і дещо традиціоналістський варіанти консерватизму зможуть виконувати коригуючу функцію, тобто це мислимо у політичному ландшафті правової держави, яку нам ще слід продовжувати створювати.

1. *Hirshaw F. J. C. Conservatism in England.*— L., 1933.—P. 20.

2. *Ibid.*

3. *Scruton R. Untimely Tracts.*— L., 1987.— P. 169.

4. *Scruton R. The Meaning of Conservatism.*— Totova, 1980.—P. 42.

5. *Ibid.*— P. 19.

6. *Salisbury Review.*— 1985.— Vol. 5, N 1.— P. 34.

7. *National Review.*— 1985.— Vol. 37, N 25.— P. 58.

8. *Ibid.*

Kuchmenko E. M.

HISTORICAL REVIEW OF CONSERVATISM IN THE MODERN WORLD

This article is devoted to the some aspects of explanation of conservatism in the modern world with involvement of thoughts of leading western ideologists. The author makes the attempt to investigate the historical roots of conservative currents by using differential approach.